

DR. GELLÉRD JUDIT

BALÁZS MIHÁLY DÁVID FERENCRŐL SZÓLÓ KÖNYVÉNEK MARGÓJÁRA. A FORDÍTÓ ÉSZREVÉTELEI

Balázs Mihály professzorral és a „szegedi akadémiai gyülekezettel” húsz éve működünk együtt a férjem, George Williams által alapított Center for Free Religion színeiben. A legkülönbözőbb programokat álmodtuk és valósítottuk meg együtt: a Kolozsvári Unitárius Nagykönyvtár Katalógusának kiadásától kezdve annak digitalizálásáig; vagy a szegedi egyetemen Mihály nagylelkű vezetésével s a mi szerény anyagi támogatásunkkal kezdődött el az a tudományos továbbképzés is, amely végeredményben az első erdélyi unitárius PhD fokozatokat szülte.

Én Balázs Mihály professzort unitárius történetírásunk és teológiai képzésünk királyaként tiszteltem. És a most megjelent Dávid Ferenc-könyve valóban a koronázás.

A fordítás nem a kenyerem, de szenvedélyem, akárcsak a zene. Balázs Mihály felkérése nagy horderejű és nagyon nehéz nyelvezetű munkájának angol fordítására életem egyik legnagyobb kiváltsága, amely alázatra hajtja fejem. A szerző megelőlegezett bizalmának jelentőségét növeli, hogy könyve csak angol nyelven jelent meg a Strasbourg-i Egyetem gondozásában, a *Bibliotheca Dissidentium* sorozat 26. és egyben utolsó köteteként. E könyvsorozat mindenike magas presztízsű akadémiai vállalkozás, amely minden jelentős könyvtárba és egyetemre eljut. Édesapám munkáinak fordításán kívül semmi ekkora gyönyörűséget nem jelentett, mint midőn a szerző naponta lepott meg éppen a mi unitárius történelmünk új és radikális igazságaival.

Szeretek a medicinából példálózni, annál is inkább, mert a szerző és a fordító közötti szellemi közelség kicsit hasonlít az orvos–páciens viszonyhoz. A beteg, aki életét bízta az orvosra, ugyanolyan kiszolgáltatott helyzetben van, mint a szerző a fordítójával „szemben” – hisz ő szellemi gyermekét bízta a fordítóra. S hátha még nem is ismeri a nyelvet, amelyre a művet transzponálják! Mihály azonban nagyon is ismeri az angolt, legfennebb szerénykedik, amikor azt mondja, hogy nem beszél. Munkánk során a sok lehetséges megoldásból ő mindig képes volt kiválasztani az egyetlen jót, és ebben soha nem tévedett. És persze a végső bíránk az angol anyanyelvű George volt, akinek nem volt ugyan sok munkája az angol szöveg gondozásával, de az a kevés elengedhetetlenül „vitalisan” fontos

volt, hiszen a végső felelősség volt az övé. Illesse tehát őt is köszönet, hiszen fél esztendeig ő is rendelkezésünkre állt.

Talán egyetlen „túlfűtött” vitánk volt Mihállyal, mégpedig Dávid Ferenc plébánosi címének angol megfelelője körül. Ugyanis a kolozsvári városi tanács korabeli jegyzőkönyveiben ő egyszerűen plébánosként szerepel. A szótárak, egyháztörténelmi könyvek, sőt a bostoni King’s Chapel lelkészeinek konzultálása sokféle kifejezést javasolt, amelyek akármelyike nyelvileg elfogadhatónak tűnt. Lehetett volna ő *senior* vagy *chief parish minister* – csakhogy a katolikus plébános nem „minister” – azok a ministránsai. A *minister* protestáns elnevezés. A *parish rector*, *dean* vagy *vicar* összetéveszthető lett volna az akadémiai méltósággal. A *pastor* kifejezte volna eklézsiajában elfoglalt vezető papi hivatalát, de ez újból tipikusan protestáns cím. A *head preacher*nél pedig ő sokkal több volt. Így aztán hosszas vajúdás után e sajátos papi méltóság eredeti latin kifejezését, a *plebanus* használatát Mihály is elfogadta.

Ezekben a pezsgő eszmecserékben az volt a leggyönyörűbb, hogy míg húsz évvel ezelőtti együttműködéseink során sokszor kódolt virágnyelven voltunk kénytelenek kommunikálni, az új politikai környezet az akadémiai szabadságot egyenesen jelképesen tükrözte: hiszen egy magyarországi történész végre az erdélyi anyagot Erdélyben, a helyszínen szabadon kutathatta és ott írhatta meg könyvét, miközben fordítójával – a technika vívmányainak köszönhetően – naponta többször válthatott levelet, akár Arizonában, akár Hawaiiiban voltam. Mihály csak szülte a zseniális szövegeket, és mire másnap reggel felkelt, e-mailen frissen, ropogósan kapta a fordítást.

Nagy vágyat érzek, hogy húsz évnyi tapasztalatom alapján a fordítás gyakorlatára, különösen pedig az erdélyi prédikáció-fordítás legjellemzőbb problémáira röviden reflektáljak.

Egy gyönyörűen bonyolult *balázsmihályi* szöveg igazi labirintus, egy komplex, polifón építmény a fordító számára. Annak tökéletes, de *szó szerinti* angol fordítása azonban szinte garantáltan megöli az eredeti magyar értelmét. Vannak nyomtatásban megjelent profi fordítások, amelyek elegánsnak és szöveghűnek tűnnek, de az értelmét az angol ajkú olvasó egyszerűen meg nem fejtheti. Legfennebb egy, már a „hunglishon” átesett magyar képes ugyanazzal a magyar logikával visszakövetkeztetni az eredeti mondanivalóra. S akkor képzeljük el a prédikáció sokszor cifra virágnyelvét!

Nos az ok egyszerű. Míg a magyar nyelv eleve poétikus, metaforákban gazdag és szereti a többszörös összetettséget, addig az angol nyelvre szinte általános szabályként érvényes, hogy nemigen tűr meg tíz szónál hosszabb mondatot. No meg az igének a mondatban elfoglalt helyével nem lehet művészkedni, azt nem az értelmi, a költői hangsúly szabja meg, mint a magyarban, hanem nyelvtanilag mereven meghatározott szabály. A magyar nyelvi erényeknek egyszerűen nincs

angol megfelelője. Ami nem jelenti persze azt, hogy nem lehet angolul is pont olyan kifejezően és szépen írni – de másképp kell a nyelvhez nyúlni.

Miközben már jókora kötetnyi prédikációt fordítottam vagy írtam meg angolul főleg Amerikába induló erdélyi lelkésztársaimnak, egy érdekes jelenséget figyeltem meg, hogy ti. ha egy magyar valamilyen fokon beszél angolul, azzal aránytalanul lelkes önbizalom keríti hatalmába. Ezt magamon is tapasztaltam, midőn apám disszertációját négyszer fordítottam újra – évente egyszer –, amíg végre a hunglishból english lett. És itt jön be a képbe a hivatásos magyar fordítók nagy része is. Valahol elmarad az alázat egy másik nyelv zsenialitása, árnyaltsága és művészi kvalitásai iránt, s elmarad annak a beismerése is, hogy idiómák használata nélkül a fordítás lapos, szegényes, tehát nem hiteles. Anyanyelvű szerkesztő igénybevételével például elkerülhettük volna a *Vallomás önmagunkról* angol változatának kínos hibáit, de akár a tordai templomban elhelyezett márványtábláét is.

Tudatában kell lennünk annak, hogy még az anyanyelvű angol írók munkái is majdnem mindig alapos szerkesztésre szorulnak, pedig tökéletes angol nyelven íródtak. A nyomdafestékhez mégsem elég szép, elég poétikus az „átlagszöveg”. Ha egy egyetemet végzett amerikai tökéletesen tud is angolul írni, nem veheti fel a versenyt a szerkesztők által gondozott szöveg színvonalával.

Az angol nyelvtanulás buktatója az, hogy kezdetben igen könnyűnek tűnik, szemben a magyar nyelvvel. Így magyar elsajátítóinak önbizalma korán kivirágzik, és rögtön anyanyelvükhöz hasonló „díszítésekben”, bonyolultságban akarnak gondolkodni – hiszen minden magyar ezen nő fel. Talán csak a franciák és mi, magyarok vagyunk képesek poétává válni mind, mert oly nagyon szeretjük nyelvünket és oly magas szintű az elvárás is. Az angol nyelvterület gyéren terem poétákat, akiknek nyelve könnyet csalna a szemünkbe.

Nos, amikor a szép szószéki nyelvezethez szokott amerikai gyülekezet egy rosszul fordított beszédet hall, ez közvetlenül erdélyi műveltségünk és teológiank masszív félreérthetőségét vonja maga után – jobb esetben. A rosszabb az, amikor egyenesen megmosolyogtató vagy kínosan zagyva értelművé torzul a fordításban a beszéd. Nos, egy példát a Mihály könyvéből hozok, amelyben néhány bibliográfiai reszt már lefordítva kaptam. Egy könyvcím angolítója a magyarok, szászok, románok együttélését a *cohabitation* szóval fordította. Míg ez a *cohabitation* a 20. század elején nagyon is „intelligens” kifejezés volt a népek együttélésére, és a szótárban még szerepel ez az érteleme – amit a fordító nyilván ki is halászott –, mára kizárólagos szexuális tartalmat nyert az angol nyelvterületen. De ilyenszerű bajos mozzanatok fordítva is tapasztalunk olyan magyarul tanuló amerikaiak esetében, akik például szótár segítségével leveleznek. Egyik ilyen, Farkas Dénesnek írott amerikai húsvéti üdvözlésben a jókívánság a következő poétikus nyelvújításban íródott: „Remélem, hogy csinálkoztatok nagy élvezeteket!”

Az amerikaiak igen tisztelik az angolul beszélni igyekvőket, tehát ha egy szót se értenének a vendégprédikátor beszédéből, akkor is tapssal jutalmaznák a szónokot igyekezetéért. De hát az erdélyi lelkész azt az egyetlen fellépési alkalmat nem fecsérelheti el nyelvgyakorlatra. Ezért amikor én akár szelíd erőszakkal is önkénteskedem, hogy lefordíthassak vagy kijavíthassak egy-egy Amerikába szánt beszédet, az Erdély iránti nagy szeretetem indít erre. Mert ahhoz, hogy sikeres beszédet írjon egy erdélyi az amerikai unitárius szószék számára, ahhoz nemcsak az angol nyelv felsőfokú ismerete szükséges, de azt a kultúrát és a gyülekezet vallási profilját is ismernie kell az ott fellépőnek. Azt akarom, hogy az a prédikáció csaljon könnyeket az amerikai szemekbe gyönyörű tartalmával, releváns mondanivalójával, költői nyelvezetével – mert így vet a legkedvezőbb fényt Erdélyre. No meg azok a gyülekezetek is megszokták, hogy a szószékről poétikusan szép beszédeket hallgatnak, akárcsak mi itthon.

Összegezve tehát, fordításkor az ember nem tisztelheti szolgai módon az eredeti szöveget, hanem kíméletlenül dekonstruálja, alkotó elemeire szedi szét azt, hogy a szöveg értelmét, lényegét elvont módon is a magáévá tegye, interiorizálja, mintegy ráhangolódva a szerző gondolataira. Aztán következik a szavakba öntés, amikor a fordító a szöveget azon a másik nyelven újraalkotja, interpretálja, ugyanolyan precízen és lehetőleg ugyanolyan ékesen, mint az eredeti – csak hogy teljesen más mondatszerkesztéssel. A szövegek sokszor alig hasonlítanak egymáshoz. Ugyanazt a gondolatot azonban ugyanabban a stílusban hozzák. Ily módon a húsz soros, bonyolultan ékesszóló magyar mondatból sok értelmes, csinos angol mondat keletkezik. A tartalom pedig hálás nekik.

BOROS JÁNOS

KÖSZÖNTŐ A BERDE-SERLEGGEL

Főtisztelendő Püspök úr, Főgondnok Urak, Főtisztelendő Főtanács!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy ez évben – egyházunk számára történelmi pillanatban – én mondhatom a köszöntő beszédet a Berde-serleggel.

A Berde-serleges köszöntő nemcsak egy unitárius jótevőre való emlékezés, hanem annak a szellemiségnek a felelevenítése is, amelyet Berde Mózsa jelképez vallásos közösségünk számára.

„... így vall erről:

„Kora fiatalságotól szívem egy érzést, agyam egy gondolatot táplált: felsegíteni szegény vallásközönységemet, könnyíteni az utat tanuló fiatalságának a tudományok megszerzésére és segíyezni elaggott szolgálait és tanárait. E célra törtem feszített munkássággal s miután, ha kismértékben is, sikerült valamenynyire, örömmel és Istennek hálát adva halok meg a segélyért, mellyel munkámat elősegítette és megáldotta.”

Egyházunk nagy mecénása látta a vagyonától, iskoláitól, alapítványaitól megfosztott közösség szomorú jelenét és bizonytalan jövőjét, de tudta azt is, hogy a kiút, a megmaradás, a továbblépés lehetősége mibennünk kell hogy megszülessen. Ez újjászületéshez kívánt ő is hozzájárulni azáltal, hogy az erdélyi unitarius vallásközöniséget örökösének nevezte meg. Végrendeletében figyelme kiterjedt az egyházi élet minden területére, diákok, tanárok, egyházközsegek és az egyház általános szükségleteire, bízva abba, hogy a hagyatékot az utódok „hagyományos buzgósággal és szokásos takarékoszággal” fogják kezelni.

Berde Mózsa meglátásai a 19. század végén egyházunk állapotáról és szükségleteiről ma is – legnagyobb szomorúságunkra – az igazság megkérdőjelezhetetlen erejével bírnak. Az az osztó igazság, amelynek nevében vagyonát egyházunkra hagyta, a mai napig sokban hibádzik, és az a szellemiség, amelyet megeléjezett híveink áldozatos buzgóságáról, csak részben hozta meg a gyümölcsseit.

Egyházunk két fő testületének mai és holnapi döntése arra hivatott, hogy mérlegelje az elmúlt esztendő, válassza meg főtiszttségviselőinket és kormányzó testületeinket, annak a jövődönnek a reménységével, amely képes megtartani és gyarapítani őseink szellemi és fizikai örökségét.

Vallásos közösségünk életében lezárul egy szakasz, és kezdődik egy új, amelynek vajúdásainál mi kell hogy bábáskodjunk. A születés azonban csak a kezdet, az igazi felelősség a folytatásban rejlik. Ehhez a folytatáshoz nem elég az új vezetőség. Új lelkületre is szükség van, új lendületre, amely előre mozdíthatja